

■ A Levéltári Szemlében mindig helye volt a levéltár-történeti tárgyú írásoknak. A jelenben is készülnek ilyen tanulmányok, szerkesztőségünk pedig igyekszik tudatosan is felkarolni a témát, a Levéltár-történet rovat e célt szolgálja. A levéltárak, levéltárosok, iratanyagok, meghatározó szakmai kérdések, épületek sorsát és alakulását végigkövető – hosszabb-rövidebb – tanulmányok, forrásközlések mellett fontosak az interjúk és a visszaemlékezések is, utóbbiak sorába illeszkedik az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ létrejöttét felidéző írás, amely a már 50. évfordulóját elért OKGYK kezdeti éveivel ismerteti meg az olvasót.

Rosdy Pál

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ kezdeti évei

Előzmények

A katolikus egyházi gyűjtemények, jelesül a levéltárak őrzése a gyűjteményfenntartó egyházi szerv szigorú kötelessége, amelyet egyházjogi kánon ír elő. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a levéltárak kutatása, feldolgozása is ilyen kötelesség lett volna, illetve lenne; igaz ugyan, hogy a felvilágosodás kora óta jelentkezett már a történeti szemlélet. Ekkortól kezdtek történeti forrásanyagként tekinteni a levéltárban őrzött dokumentumokat, s ezért általában e korszakban került sor a levéltárak gyökeres átrendezésére.

Szekfű Gyula már az 1920-as évek végén hiányolta, hogy az értékes római katolikus levéltárakról alig jelent meg ismertető, kevés a forráspublikáció, s csak a kutatási lehetőség biztosítása terén tapasztalható előrehaladás. A levéltárak vezetői ugyanis tulajdonképpen az egyházkormányzat tisztviselői voltak, nem tudományos gyűjtemények vezetői. Ezért Szekfű azt is szorgalmazta Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásnál, hogy – a későbbi Regnum egyháztörténeti évkönyvek publikálási lehetőségeinek érdekében is – hozzák létre az egyházi gyűjtemények központi egyházi szervét. Ez azonban akkor nem valósult meg, elsősorban amiatt, mert az egyházmegyék önálló egyházjogi vezetésével nem állt volna összhangban. (Ne felejtjük, hogy a püspökkari konferenciák intézménye is csak a II. Vatikáni Zsinat óta valósult meg. Addig a német, osztrák és magyar püspökök időnkénti konferenciái csak tanácskozások voltak, nem jogi intézmények.)

A magyar polgári levéltárosok többségének hivatástudatát és politikai beállítottságát a szovjet megszállás után jól jellemezte, hogy 1948-ban, amikor a politikai

rendőrség elhurcolta a szerzetesházakból a szerzeteseket, a „szemétként” ott hagyott iratokat – amint a politikai rendőrség engedte – összegyűjtötték a területileg illetékes állami levéltárakba.

A kommunista diktatúra egyházellenes perei és egyházellenes propagandája is szükségessé tette az egyházi levéltárak anyagát, csak hogy a politikai rendőrség nem értett a levéltári anyag rendjéhez, jelzeteihez. Ezért történt még a Mindszenty-per előkészítése során, hogy egy állambiztonsági beszervezett személy által arra készítették Zakar András titkárt és Fábián János prímási levéltárost, hogy letartáztatásuk esetére rejtse el a politikailag fontos iratokat. Így kigyűjtve, készen kapták a számukra fontos iratokat egy nagy bádog térképtartóban, a pincében elásva.

A kommunista diktatúra azután – egyházellenes szándékkal – 1951-ben vezette be a „kettős kezelést”. Ez tette számukra lehetővé, hogy megértsék az iratok rendjét. Az egyházi levéltárakba a levéltár egyházi tulajdonosa és a területileg illetékes állami levéltár képviselői – bármely ügyben – csak együtt, egyszerre léphettek be. E „kettős kezelésnek”, amely az iratanyagba történő betekintést szolgálta, mégis volt pozitív hozadéka is a levéltárosok munkájának eredményeként, mivel ekkor készült el több egyházi levéltár alapléltára is.

Ami jó volt, hasznos volt a „kettős kezelés”-ben, azt a magyar levéltáros társadalom munkája valósította meg, nem a hatalom. A Levéltárak Országos Központja (LOK) élén 1950–1957 között Borsa Iván állt, aki nem tagadta meg piarista diák voltát, és igyekezett a magyar levéltárügyet szolgálni. A levéltárosok nem egyházellenes célból, hanem a levéltárak érdekében igyekeztek tenni. Borsa Iván például eredményes küzdelmet folytatott annak érdekében, hogy a szovjet példától eltérően a levéltárügy nálunk a művelődésügy felügyelete alatt maradjon.

A „kettős kezelés” azonban lényegét tekintve mégis megalázó volt, hasonlított a „bajszos püspökök” becenévre hallgató egyházügyi megbízottak beavatkozására, ellenőrzésére a püspökségeken. A politikai helyzet ugyanakkor a Rákosi-korszakban nem tette lehetővé, hogy más megoldás szülessék.

A hatvanas évek második felében jött el az ideje annak, hogy a levéltáros társadalom megvalósítsa az egyházi levéltárügy rendezését, amit Szekfű Gyula már a harmincas években kezdeményezett. Ez már a történeti kutatást szolgálta, nem politikai vagy rendőri felügyeletet.

1969. január 1.

Az egyházi levéltárak helyzetében változás e dátummal következett be. A Magyar Püspöki Kar létrehozta az Országos Katolikus Gyűjteményi Központot, nem kis részben a polgári levéltárügy kezdeményezésére.

Ma már meglepőnek tűnhet, hogy akkoriban az állampárt, az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága is foglalkozott az egyházi gyűjtemények helyzetével.

A korszak politikai gyakorlata szerint ugyanis minden államigazgatási lépést párt-határozatok előztek meg, amelyek nem tudománypolitikai, sokkal inkább politikai, hatalmi szempontokat kívántak szolgálni. Így 1969. július 8-án a bizottság egyetértett az egyházi gyűjtemények zárt jellegének fokozatos megszüntetésével, valamint azzal, hogy az egyházi levéltárak, könyvtárak váljanak hozzáférhetőbbé, az állami szervek fokozatosan kapcsolódjanak be az egyházi vagyion kezelésébe és az idegenforgalmi nevezetességű egyházi objektumokhoz nyújtsanak állami, szakmai segítséget.

A segítség már nem a „kettős kezelés” stílusában történt, de – mint minden egyházi ügy – az Állami Egyházügyi Hivataltól (ÁEH) is függött, politikai ellenőrzése alá tartozott. A levéltárügy országos vezetője 1968 óta Varga János történész volt (1927–2008) a Művelődési Minisztérium illetékes osztálya élén. Fiatal korában Vas megyei falujában a betlehemezés szervezője volt, a Rákosi korszakban a Bölcsészkar párttitkára lett. Akire kivetették a párt hálóját akkoriban, bátorság kellett elutasítására, különösen „népi káder” esetén. Szabad György például nagy feltűnést keltett az egyetemen, amikor sikeresen tért ki a felkínált párttagság elől. Varga János mindenestre nem jószántából lett párttag. Jellemzésére felidézem: amikor negyedéves koromban, 1955-ben Sebesné évfolyamtársam a gyakorló tanításon alkalmatlannak bizonyult sógorom, Nevelős Ágoston vezető tanári vezetése alatt, s a kolléganő (akinek férje magas rangú káder volt) nemes egyszerűséggel feljelentett az egyetemi pártszervezetnél, hogy „klerikális kapcsolataim” vannak, Varga János bizalmasan megnyugtatóan, és az ügyet gyorsan lezárta. 1956. október 25-én a tüntető tömegben ölelt meg a Blaha Lujza-térnél.¹

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ létrehozása persze már Varga János kinevezése előtt megkezdődött. Neki csak a munka befejező része maradt.

A pártállami időkben állami szerv csak az ÁEH közbejöttével intézhetett minden, egyházzal kapcsolatos ügyet. Ebben az esetben is így történt, de nyilvánvaló volt, hogy az ÁEH lényegében belügyi szerv és semmit sem értett az egyházi gyűjteményekhez. Ezért mielőtt a hivatalos lépések megtörténtek, az ügyet „baráti, szakmai” alapon előkészítették a múzeumi, könyvtári és levéltári osztályok szakemberei, akik szinte kivétel nélkül jó szakmai kapcsolatban voltak az egyházi szakemberekkel, így nem volt nehéz eldönteniük, hogy kik legyenek a létrehozandó egyházi szerv, a Gyűjteményi Központ referensei.

Varga János vezetésével több vezető levéltáros keresett fel, és megbeszélték velem, hogy engem terjesztenek fel levéltári referensnek, és azt is előadták, hogyan szeretnék az egyházi levéltárak ügyét rendezni. Amikor a hivatalos előterjesztés megtörtént az Állami Egyházügyi Hivatalnál, nem lepődtek meg az ellenvetéseken, hiszen (az „illegális” ciszterci rend elleni eljárás nyomán) börtönviselt voltam. Az ÁEH

¹ Varga János (1927–2008), 1978-tól a Magyar Országos Levéltár főigazgatója volt, a rendszerváltozás után pedig MDF parlamenti képviselője lett. Tudományos munkássága jelentős. Számos kötet szerzője.

számára azonban végső soron kellő biztosítékot jelentett, hogy a Központ élére dr. Várkonyi Imre kanonokot, az Actio Catholica országos igazgatóját állították, akinek kiváló állami kapcsolatai voltak; a püspöki kar befolyásolása, bizonyos ellenőrzése is feladatát képezte. Nem értett ugyan a gyűjteményi, jelesül a levéltári kérdésekhez, de nem is ez volt a feladata, hanem annak biztosítása, hogy mintegy „felügyelet” alatt álljunk.

A megalakuláskor Gajzágó Sándor lett a könyvtári, Farkas Attila, az esztergomi Keresztény Múzeum vezetője a múzeumi és csekélységem a levéltári előadó. Először meglepő volt számunkra, hogy mindhárunkat külön-külön meghívott Nagy László, az ÁEH kulturális osztályvezetője és figyelmeztetett, hogy munkánk során – Várkonyi Imre vezetésével – feleljünk meg az állami szempontoknak is.²

Hivatali helyiségünk, amely a Ferenciek tere – Felszabadulás tere volt akkor – 7. szám alatti épületben kapott helyet, az Actio Catholica Országos Elnöksége helyiségei közül egy előszoba-jellegű kis átjáró volt, ahol egy íróasztal és két fotel fért el.

Az Actio Catholica egykori szervezete és működése addigra már csak a püspökök útleveleit és vízumait intéző és Új Embert cenzúrázó hivatallá korcsosult. Mi referensek csak bizonyos napokon voltunk az OKGYK szobában, így elfértünk a kicsiny helyiségben. Gajzágó kolléga helyére hamarosan dr. Kovách Zoltán, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója lépett, akinek (egyetemi) könyvtáros végzettsége is volt. Nagy szerepet játszott a könyvtárügy alakulásában. A muzeális katolikus könyvtárak restaurálásra szoruló anyagát sikerrel restauráltatta állami műhelyekben. Állami könyvtárügyi partnere dr. Kókay György volt, aki az egyházi könyvtárakat szívesen segítette. A muzeális, kincstárjellegű egyházi gyűjtemények referense, Farkas Attila nemcsak a Keresztény Múzeum vezetésében szerzett gyakorlatot, hanem referenciái alatt titkára volt az Országos Egyházművészeti Bizottságnak is, emellett elvégezte az ELTE-n a művészettörténet szakot és doktorált. Jómagam 1950–1956 között végeztem az ELTE történelem-levéltár szakát, és az Országos Levéltár osztályain, valamint a szombathelyi megyei levéltárban (akkor Szombathelyi Állami Levéltár) teljesítettem gyakorlatot.

A minisztérium levéltári osztálya részéről az egyházi levéltárak referense 1969-től 1977-ig dr. Veres Miklós volt. A tiszalöki kötődésű, jogi doktorátust szerzett református háttérű, paraszt származású férfiú jóindulatúan és figyelemmel ismerte meg és segítette a katolikus egyházi levéltárakat is. Tragikus végét az okozta, hogy egy minisztériumi ünnepségen történt koccintás során tréfás szovjetellenes kijelentés csúszott ki a száján. Ezután gyorsan elhatalmasodott rajta a félelem, hogy „ki fogják rúgni” állásából. Végül – sajnálatosan megbomlott idegrendszere következtében – öngyilkos lett. A korszak jellemzéséül idéztem fel ezt is.

² Nagy László hamarosan a Népművészeti és Háziipari Vállalat igazgatója lett. Jellemző módon a külföldi kapcsolatokkal rendelkező vállalat élére belügis személy került.

Veres Miklós utódául dr. Kisasszondi Évát, a levéltári osztály főelőadóját nevezték ki. Vele is korrekt kollegiális kapcsolat alakult ki.

A 23 katolikus egyházi levéltár mintegy 8 000 folyóméter iratanyagot őrzött, különböző állapotban. Amikor megkezdtük a munkát, mindenekelőtt a levéltárak helyzetének megismerése volt a legfontosabb feladatunk. Veres Miklóssal, majd Kisasszondi Évával végigjártuk az egyházi levéltárakat, tárgyaltunk a levéltár felelősével, a levéltár-fenntartó főpásztorral. Kértük a legfontosabb feladatok elvégzését. Erről feljegyzéseket készítettem. A levéltár-látogatások a következő években is folytatódtak. Voltak eredmények, de eredménytelen kéréseink is szép számmal.

A levéltáraknak nem mindenütt volt külön felelős vezetője. Pannonhalma, a piaristák, a Prímási Levéltár, az Egri Érseki Levéltár, a Veszprémi Püspöki Levéltár és a Székesfehérvári Püspöki Levéltár rendelkeztek tényleges vezetővel, de Győrben például sürgetésünkre egyszer megkérdezték, hogy tulajdonképpen miért szükséges a levéltáros?

Az elhelyezés sem volt mindenütt megfelelő, valamint kutatóhelyiség sem állt rendelkezésre minden helyen. A Kalocsai Érseki Levéltár gazdasági iratai egy szinte dűledező épületben, rendezetlenül álltak. A Vasvár-Szombathelyi Káptalan anyaga állványozásra szorult, különösen a Mohács előtti oklevelek kívántak megfelelő elhelyezést. A győri káptalani levéltár anyaga hasonló rossz állapotban volt.

Néhány helyen kiváló segédletek, leltárak, csomójegyzékek készültek, teljes anyagrészek mintaállványozása történt meg. A Piarista Levéltár a Bazilika alagsorából kikerülve a rendházban talált megfelelőbb helyet. Veszprémben dr. Körmeny József egész munkaközösséget verbuvált a környék rátermett papjai köréből.

Részben elkészültek a levéltárak térképanyagának segédletei is. Az egyházi anyakönyvek és anyakönyvi másolatok mikrofilmmezése az amerikai mormon egyház kezdeményezésére történt meg, az Országos Levéltár Borsa Iván vezetésével végezte el ezt a feladatot. Előkészítése jelentős feladatot rótt minden érintettre.

A levéltár-fenntartóktól kértük a kutatási szabályzat elkészítését is. Ebben határozták meg, mi nem kutatható, milyen kutatási feltételek érvényesek. A fondjegyzékek egységes szintű segédletei a levéltárak többségében elkészültek. 1971. február 16-án az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága is megállapította, hogy a gyűjteményi központok az egyházakkal való együttműködés eredményes formájának bizonyultak.

Hálaadás az évfordulón

Az egykori és a jeles évfordulót megérő referensek hálát adnak Istennek, hogy a magyarországi katolikus egyház súlyos ellentmondásokkal terhes, nehéz korszakában, a hírhedt Várkonyi Imre árnyékában értékőrzők lehettek, nem váltak politikai értelemben kollaboránsokká, és szolgálhatták a magyar katolikus egyházi levéltárügyet.